

Vzgoja srca, državljanska odgovornost in korona virus

Razmišljanja o solidarnosti v času koronavirusa

Dr. Anica Mikuž Kos

Razmerja moči, zaznane pomembnosti posameznih silnic, ki določajo naše življenje, njegovo kakovost in ogroženost, so se v času in prostoru epidemije spremenile. V panorami sil in silnic, od katerih smo odvisni, smo pričeli bolj ceniti državo, ki odloča o tem, kako se bomo obnašali, nam veleva, kaj smemo, česa ne smemo. Drugi deležnik dogajanja, ki je pridobil na pomenu, statusu in moči, je zdravstvo. Vsak dan znova prepoznavamo, koliko smo odvisnih od zdravstva, če zbolimo. Vemo pa tudi, da je v zdravstveni vedi in v z njo povezanih znanostih rešitev od biološkega napadalca - v zdravilih ali v cepivih. Zdravstvo se je tudi pokazalo v novi luči – v luči solidarnosti, altruizma in socialne odgovornosti zdravstvenih delavcev. Celo zdravstveni sistem, ki smo ga tako kritizirali, se je pokazal za bolj učinkovitega kot v marsikateri drugi primerljivi državi. Kar žal nam je za nelepe besede, ki smo jih izrekli o zdravnikih in našem zdravstvenem sistemu. Tretja silnica, ki je izrazito izstopila v času epidemije v Sloveniji, je solidarnost, pripravljenost pomagati drugemu. V kriznih časih priplava na površje človeške narave, se udejanja več dobrega in več slabega kot v običajnih časih. Vendar mislim, da v dosedanem času vsaj zaenkrat mnogo bolj izstopa dobro – pripravljenost pomagati ljudem, solidarnost.

Nevladne organizacije, ki so organizatorice velikega dela prostovoljstva, imajo izkušnjo, da se v sedanji epidemiji ljudje v velikem številu odzivajo na vabila za sodelovanje v različnih akcijah, čeprav se s svojim sodelovanjem v večji meri izpostavijo možnosti okužbe. Tudi javni zavodi v znatno večji meri sodelujejo s prostovoljci kot pred epidemijo. In verjetno je še mnogo bolj razširjeno neformalno prostovoljstvo, ki se dogaja v odnosu človek – človeku, prostovoljska pomoč ljudi, ki nudijo starim osebam za vsakodnevno življenje pomembne usluge.

Koliko aktiviranja socialnega kapitala v obliki človeških virov za pomoč ljudem v stiski sprožijo krizne situacije, se običajno ne meri. Ostajajo le anekdotični spomini in poljubne generalizacije. Zadnji veliki val porasta prostovoljstva se je zgodil v Sloveniji v letih zadnjih balkanskih vojn, ob prihodu beguncev iz Hrvaške in predvsem in Bosne in Hercegovine v

Slovenijo. Tedaj je ta val segel predvsem v srednje šole. Prostovoljske dejavnosti so se vgradile v delovanje mnogih srednjih šol in številni mladi prostovoljci so pod vodstvom svojih mentorjev – šolskih svetovalnih delavcev ali učiteljev – pomagali otrokom beguncem pri učenju, so z njimi prijateljevali, jim nudili psihosocialno podporo in predvsem izkušnjo človečnosti. Ta je bila še kako pomembna kot protiutež izkušnji zla, nepravilnosti, izgubi zaupanja in upanja, ki so jo doživeli otroci v vojnah. Posledice tega vala prostovoljstva so bile dalekosežne. Prostovoljno delo dijakov se je usidralo v šolski sistem in postalo trajno delovanje v mnogih srednjih šolah. Zgodilo pa se je še nekaj zanimivega. Mnogi otroci begunci, ki so se všolali v slovenske šole, so kot srednješolci tudi sami postali prostovoljci. Obiskovali so domove za starejše, pomagali mlajšim otrokom in opravljali različna druga prostovoljska dela. Ob obiskih na srednjih šolah smo pogosto lahko ugotovili, da so otroci priseljenci v nesorazmerno velikem številu zastopani med prostovoljci. Vedno govorimo, da zlo poraja zlo, le redko pa slišimo, da dobro poraja dobro.

Drugi bolj kratkotrajen in količinsko morda manjši val prostovoljstva, ki pa se je mnogo manj dotaknil šol, se je zgodil v Sloveniji ob prihodu novih beguncev predvsem iz držav Bližnjega vzhoda, pa tudi srednje Azije in severne Afrike. Vsaka krizna situacija ima svoje značilnosti in prostovoljstvo poleg osnovne pomoči ljudem v stiski prevzema še različne dodatne vloge. V tem primeru je imelo prostovoljstvo tudi prizvok socialnega aktivizma, izražanja sprejemanja beguncev, pripravljenosti pomagati, delovalo je tudi kot protiutež indiferentnosti ali odklonilni drži državnih sistemov do sprejema beguncev v Sloveniji.

Altruistična pomoč sočloveku v stiski je sestavni deli socialnega tkiva in je vselej obstajalo. V različnih okoliščinah postane bolj ali manj očitno. Seveda postane v okoliščinah množične ogroženosti ali nesreč takšna pomoč tem bolj potrebna in njena vrednost očitna, zlasti, če drugi viri, ki nam zagotavljajo osnovno varnost in dobrobit, niso na voljo ali ne zadoščajo. Krizne situacije množičnih nesreč so okoliščine, v katerih se prebudi speča pripravljenost pomagati drugemu. Te oblike pomoči se dogajajo bodisi v individualni povezavi med dvema človekoma bodisi na različnih stopnjah neformalne ali formalne organiziranosti. To je lahko organizacija pomoči sostanovalcev staremu človeku v bloku ali delovanje prostovoljcev v okviru nevladnih organizacij ali zavodov. V svetu s tako visoko stopnjo strukturiranosti in organiziranosti, kot je ekonomsko razviti svet, v katerem živimo, postaja formalno

organizirano prostovoljno delo vse bolj pomembno, (četudi je verjetno v stvarnostih še vedno bolj prisotno spontano neformalno prostovoljno delo, ki je v pomoč večjemu številu oseb.)

Osnovna vrednost prostovoljnega dela v množičnih kriznih situacijah je zmanjševanje stisk, prikrajšanosti, ogroženosti, trpljenja ljudi, ki nimajo drugih virov pomoči. Ne gre za to, da prostovoljci odvezujejo državne institucije od opravljanja nalog zaščite in da državljani prevzemajo naloge, ki bi jih morala opravljati država oziroma njene institucije. Kriza prinaša nove okoliščine, nove potrebe, praviloma se izkaže, da je potrebno aktivirati nove resurse. Te aktivirajo država in njene institucije, vendar to praviloma ne zadošča. Potrebno je aktiviranje državljanske solidarnosti in prosocialnega vedenja, socialnega kapitala skupnosti, kar se izkazuje tudi s prostovoljnim delom. Odziv prostovoljcev je običajno hiter, realizacija ne potrebuje administrativnih procedur, delujejo ljudje, ki so entuziasti. Državljan ali civilna družba lažje in hitreje odkrivajo in uvajajo pristope reševanja mnogih problemov, zlasti problemov na lokalni ravni.

Aktivirani socialni kapital ne prispeva le z delovanjem, opravljenim delom, izraženim v delovnih urah ali številu storitev. Socialni kapital vsebuje še dve dragoceni komponenti. Prva je kreativno in inovativno iskanje rešitev v življenjski praksi. Za rešitve problemov ali iznajdbe, ki nastajajo zunaj strokovnih in raziskovalnih institucij, se uporablja naziv »civic science«, ali recimo »znanost državljanov«. Gre za množico drobnih ali večjih rešitev, praktičnih izumov, ki jim vsem gotovo ne bi mogli dati naziv znanstvenih odkritij, toda njihov pomen je lahko velik na lokalni ravni ali pa celo na širši družbeni ravni. To so lahko iniciativa državljanov kar tako ali pa se ideja rodi v nevladni organizaciji. Naj dam primer iz sedanjosti: zamisel o šivanju mask na domu ni izšla iz kake znanstvene institucije ali vladnega premisleka, je domislica ljudi kar tako.

Drugi pomembni stranski učinek prostovoljske pomoči sočloveku je prispevek k vzdušju človečnosti, občutku varnosti, občutku povezanosti s skupnostjo. K individualni blaginji in vrednotam individualnosti usmerjena družba ima na tem področju velike primanjkljaje. Ljudje živimo v blokkih, pa se komajda pozdravimo. Zdaj pa ti soseda reče: »Če kaj rabite, kar povejte.« Še bolj pomemben za duhovno preživetje in psihično odpornost je ta učinek tedaj,

ko je zlo povzročeno po človeku – kot so oboroženi spopadi, terorizem. Tedaj nam je zavest, da je v ljudeh poleg zla tudi veliko dobrega, ali več dobrega kot zla, nadvse cenjena. Zaznano dobro, solidarnost, vplivajo na življenjsko filozofijo, na videnje sveta in sebe v njem, vzpodbujajo upanje članov skupnosti in posledično etos človečnosti skupnosti, ki jo tvorijo.

In razmišljanja onkraj koronavirusa

Zakaj pišem o tem, o znanih rečeh? Ker bi rada opozorila na priložnost za razvijanje čuta za drugega, pripravljenosti pomagati drugemu in svoji skupnosti pri otrocih. Pri tem naslavljam drugo za družino najbolj pomembno socializacijsko okolje – to je šola. Ne obračam se na starše, ker se prenos vrednot in dobrih praks človečnosti v družinah, v katerih je to prisotno, prenaša na otroke. Dvomim pa, da bo večje število odraslih v družinah, kjer tega zaradi različnih razlogov ni, bralo moje pisanje.

Čas, v katerem tako očitno prepoznavamo pomen medčloveške solidarnosti in prosocialnega vedenja, se mi zdi primeren za vzpodbudo šolskemu sistemu, da posveti več pozornosti vzgoji otrok za takšno vedenje in pripravi otrok za prevzemanje dejavne vloge v skupnosti - z namenom izboljševanja življenja ljudi s težavami in v dobrobit skupnosti kot celote. Razmišljam predvsem o prostovoljnem delu, v okviru katerega je možno soočanje z vrednotam, prepoznavanje lastnih možnosti vplivati na dobrobit ljudi v stiski in skupnosti, razmišljanje o vrednotah predelovati skozi delovanje ali kot pravijo Angleži »Learning by doing«, to je učenje skozi izkušnjo.

Vem, da imajo številne šole razvite prostovoljno delo. Vendar je njegova prisotnost na osnovni ali srednji šoli odvisna od dobre volje, interesa, zavzetosti šolske svetovalne delavke ali učiteljice ali naravnosti ravnatelja.

Izdelan je tudi kurikulum za razvijanje prostovoljstva v srednjih šolah. Ne vem, koliko se uporablja. Vsekakor se mi zdi čas epidemije in čas po epidemiji zelo ustrezen za razvijanje vzgoje srca, kot smo rekli v starih časih, če hočete danes vzgoje prosocialnega vedenja, solidarnosti in odgovorne državljske vloge.

Če šola opremlja otroke in mladostnike z znanji, potrebnimi za življenje in za sožitje z ljudmi, če jih uči prve pomoči osebam, katerih življenje je ogroženo, naj jih vzgaja za to, kako se odzvati na stiske drugih in na ogroženost skupnosti. Prostora za prostovoljno delo je v našem svetu veliko tudi brez množičnih nesreč in ujm. Da pa so tudi množične nesreče sestavni del življenja, doživljamo sedaj in vemo, da se lahko ponovno zgodijo v tej ali oni obliki v prihodnosti. Pa tudi, če ukrotimo vse viruse tega planeta, nam bodo ostale vojne, oboroženi konflikti, podnebne katastrofe. Zlasti pa nam bo vsaj še za dogledni čas ostala in se stopnjevala socialna neenakost in skrajno nepravilna delitev sredstev, v kateri ostaja država v odnosu do kapitala nemočna.

Prostovoljno delo v šolah

V Sloveniji je prostovoljno delo v okviru šolskega sistema dokaj razvito. Gre za dejavnost v korist drugega ali v korist skupnosti, ki jo oseba opravlja po lastni odločitvi in brez materialne nagrade. Prostovoljec je lahko otrok, ki pomaga svojemu vrstniku ali mlajšemu učencu pri učenju, to je lahko srednješolec, ki obiskuje staro osebo v domu za starejše. Možnosti so neskončne. Pomembno je, da prostovoljec opravlja delo, ki ustreza njegovi starosti, njegovim zmogljivostim. Za delovanje mladega prostovoljca je potrebna privolitev staršev. Delo poteka pod vodstvom mentorja. Pogoj za kakovostno in trajnostno prostovoljno delo v okviru šole je dobra organizacija dela in ustrezno mentorstvo. Mentorji so običajno šolski svetovalni delavci ali učitelji. Mentorstvo je zahtevna in odgovorna vloga. Mentorji morajo biti usposobljeni za svoje delo in morajo biti deležni ustrezne podpore s strani vodstva šol in svojih kolegov.

Celotni projekt vsebuje več komponent: pripravo prostovoljca za njegovo delovanje, delovanje prostovoljca, spremljanje in podpora mentorja in refleksija. Posebej opozarjam na komponento refleksije. Ta je pomemben vzvod državlanske vzgoje. V pogovorih z mentorjem in s člani svoje skupine, prostovoljec reflektira svoja opažanja, svoje delovanje, svojo vlogo v množici individualnih in družbenih dogajanj, ki povzročajo stisko osebe, kateri pomaga ali svoje mesto v delovanju v korist skupnosti.

Prostovoljno delo v okviru šole prinaša šoli številni koristi. Prostovoljstvo je učna ura solidarnosti in državljanske odgovornosti skozi izkustveno učenje. Takšno učenje ima večje učinke kot zgolj besedna obravnava državljanske vzgoje. Prostovoljno delo v okviru šole vpliva pozitivno na psihosocialno vzdušje šole, je vir človeških energij za pomoč učencem v učnih ali drugih težavah, deluje pozitivno na osebni razvoj prostovoljcev, ima preventivno vrednost pri zmanjševanju psihosocialnih težav na šoli. Če prostovoljci pomagajo osebam zunaj šole, poraste ugled šole v okolju. To je tudi investicija v socialni kapital prihodnosti. Raziskave kažejo, da osebe, ki so delovale v otroštvu ali v mladosti kot prostovoljci, večinoma tudi kot odrasli delujejo proaktivno na področju širjenja in udejanjenja vrednot in praks solidarnosti. Mnogi v svojih poklicnih vlogah (učitelji, psihologi...) širijo prostovoljno delo.

Če želimo, da bi šolski sistem postal inkubator in generator prostovoljstva večjega števila mladih, je to dejavnost potrebno vgraditi v šolski sistem in ji posvetiti ustrezno pozornost. Sedanja situacija je naravna priložnost in dober učni trenutek za celostno razvijanje prostovoljnega dela v šolskem sistemu. To je tudi čas, ko so individualni interesi vsaj pri nas, običajnih državljanih, stopili nekoliko v ozadje in prepoznavamo povezano in soodvisnost kolektivnih, skupnostnih interesov z interesi in dobrobitjo posameznega državljana.

Ampak ne gre le za družbeni interes, za zagotavljanje virov pomoči ljudem v stiskah. Gre za razvijanje človečnosti, dobrega v ljudeh. Presegli smo čase, ko smo vse dobro in slabo pripisovali družini. Danes vemo, da se veliko enega in drugega zgodi otroku tudi zunaj družine. Med zunajdružinskimi socializacijskimi prostori je gotovo najbolj pomembna šola. V šoli so vsi otroci. Tudi tisti, ki se morda v svoji družini ne srečujejo z altruističnim vedenjem ali državljansko odgovornim vedenjem do oseb, ki niso družinski člani. Šola ima veliko možnosti in priložnosti za razvijanje in vzpodbujanje empatije pri otrocih, za ustvarjanje priložnosti za prosocialno vedenje in delovanje. Ko nam gre dobro, spregledamo pomen takšne vzgoje in socialnega učenja. Ko nam ne gre dobro, pa se zavemo pomena dobrote, solidarnosti, državljanske odgovornosti, kakorkoli že poimenujemo to, kar v nas vzdržuje vero v človeka in upanje. Sedanja ozaveščenost je lahko sprožilec in priložnost za razmislek, kako vgraditi sočlovečnost v institucijo, ki vključuje vse otroke in lahko senzibilizira za stiske drugih, ponudi praktično izkušnjo prosocialnega vedenja in možnost refleksije.

